

УДК 81'37

ПРИНЦИПИ І КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ ТИПІВ МОТИВАЦІЇ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ**Швець Н. В.**

У статті розглядаються наукові підходи різних лінгвістів до типології мотивації, аналізуються принципи, покладені в основу кожного типу мотивації, представлено власну позицію щодо розуміння поняття мотивації та її типів з точки зору когнітивної ономаціології.

Ключові слова: типологія мотивації, принципи мотивації, когнітивна ономаціологія.

В статье рассматриваются научные подходы разных лингвистов к типологии мотивации, анализируются принципы, ставшие основой каждого типа мотивации, представлена собственная позиция к пониманию мотивации и ее типов с точки зрения когнитивной ономаціології.

Ключевые слова: типология мотивации, принципы мотивации, когнитивная ономаціологія.

The article considers the approaches of different linguists to motivation typology the principles, on which the typologies are based, and represents the author's on understanding motivation and its types from the point of view of cognitive onomasiology.

Key words: motivation typology, motivation principles, cognitive onomasiology.

Сучасна ономаціологія зорієнтована на вивчення номінативної підсистеми мови, зокрема мотиваційних процесів [13; 16; 18; 19; 20]. Підґрунтя для вивчення мотивації було закладено ще у працях видатного науковця В. Гумбольдта про внутрішню будову мови, де він зазначав, що слово як елемент мови вмотивоване тією характерною ознакою предмета, яка лягла в основу його найменування і була закріплена мовною практикою [7, с. 78–80].

Питання мотивації висвітлювалося в наукових працях вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Спочатку мотивацію вивчали у формально-структурному аспекті (В. Звєгінцев [8], О. Смирницький [22]), в середині ХХ ст. питання набуло семантичного спрямування (Г. Винокур [4], О. Блінова [1]), у цей час зарубіжні мовознавці розглядали мотивацію як результат породження слова із синтаксичної структури (Г. Брекле [27], Г. Марчанд [28], З. Вендлер [29]). Польські лінгвісти В. Дорошевський, Р. Гжегорчикова, Я. Пузиніна та М. Гоновська під мотивованим словом розуміли слово, у значення та форму якого входять значення і форма іншого слова, що є мотиваційною базою [19, с. 153]. Починаючи з середини 80-х рр. ХХ ст., проблема мотивації набула нового тлумачення, у зв'язку з розглядом її як частини теорії номінації (К. Бюлер [2], Л. Вайсбергер [3]). В останні десятиліття мотивацію все частіше досліджують у руслі когнітивної ономаціології [13; 16; 18; 19; 20].

У лінгвістиці не існує єдиного підходу до типології мотивації, що можна пояснити різними принципами, які лежать в основі поділу.

Так, О. Блінова, пропонуючи спиратися на принцип розмежування форми та семантики мотиватора і мотивованого слова, виділяє лексичну та структурну мотивацію. Лексична базується на внутрішній формі слова і проявляється у відношеннях між однокореневими словами, структурна – між одноструктурними словами за певною моделлю [1, с. 26].

О. Кубрякова, що досліджувала мотивацію дериватів, протиставляла типи мотивації за: 1) формою та протяжністю джерела деривації; 2) механізмом переходу від вихідної одиниці до результату та кількістю операцій, що необхідні для цього; 3) принципами структурної організації процесу словоутворення [14, с. 4]. На основі цих принципів вона виділила такі типи мотивації:

- аналогічну (нове слово утворюється в результаті копіювання з готового зразка, причому копіюється не саме слово, а схема його утворення);
- кореляційну (цей тип мотивації представляє пари слів, що демонструють словоутворюючі кореляції);

– дефініційну (слова утворюються на синтаксичній основі) [14, с. 5].

В. Зінов'єв, В. Гак та М. Степанова класифікують мотивацію залежно від мовного рівня. За даним принципом В. Зінов'єв виділяє фонетичну, структурну та лексико-семантичну мотивацію [11], а В. Гак та М. Степанова [5; 23] – фонетичну, морфологічну та семантичну. Лексико-семантична (або семантична) мотивація встановлюється на основі відношень між мотиватором і мотивованим словом, охоплюючи усі переносні, другорядні значення з урахуванням вторинного позначення; структурна (морфологічна) – репрезентує формальні відношення основи і форманта; фонетична – акустично-артикуляційні співвідношення [5; 11; 23].

Е. Шубін та Н. Троїцька поклали в основу класифікації ступінь функціональності мотиваторів. Виходячи з цього, вони виділили повну (яка логічно пояснює всі частини слова) та часткову (що пояснює тільки певні частини слова) мотивацію [26].

У ролі суттєвої ознаки для типології мотивації І. Торопцев пропонує ознаку того, “чим мотивується зв'язок ідеального з матеріальним” [24]. З огляду на це він виділяє такі типи мотивації лексичних одиниць:

– семантичну (зв'язок між матеріальною та ідеальною сторонами мотивується ідеальною стороною, значенням аналізованого слова);

– лексичну (зв'язок ідеального й матеріального в аналізованому слові мотивується наявністю в мові іншого слова або фразеологізму, співвідносного з ним за семантикою і звуковою стороною);

– синтагматичну, або мовленнєво-синтаксичну (реальні словосполучення не існують у мові як готовий матеріал для матеріалізації думки; в акті становлення мотивації створюють, конструюють потрібні словосполучення, приводячи в рух механізм мовотворення) [24].

Т. Кияк пропонує встановлювати типи мотивації на основі теорії інтеграції. За співвідношенням внутрішньої форми і семантики він виділяє такі типи мотивації:

– повну (внутрішня форма є складовою значення);

– часткову (внутрішня форма і значення перебувають у відношеннях перетину);

– абсолютну (повний збіг внутрішньої форми й значення).

Крім того, звертається увага на відсутність мотивації (внутрішня форма не співвідноситься зі значенням) [12, с. 36–38].

О. Земська пропонує класифікацію мотивації на основі семантичних відношень, виділяючи при цьому дві пари відношень:

1. Основну та периферійну мотивацію. У випадках основної мотивації пряме (основне) номінативне значення твірного слова зберігається у семантиці похідного, звичайно воно повністю входить до його семантики. У випадках периферійної мотивації “семантичний елемент, спільний для твірного та похідного, є у семантичній структурі похідного периферійним, необов'язковим”.

2. Пряму та переносну мотивацію. При прямій мотивації значення похідних слів випливає з прямого значення твірних. Переносний тип мотивації поділяється на два підтипи: реальну та асоціативну переносні мотивації. Реальна переносна мотивація характерна для похідних, значення яких стосується переносного значення базового слова. При асоціативній значення похідного ґрунтується на стійких асоціаціях, властивих значенню мотиватора [9, с. 3–4].

Поза цією системою О. Земська виділяє ще один – специфічний – тип мотиваційних відносин, коли похідне слово, виникаючи на базі прямого значення твірного, саме має образне значення [10].

Підсумовуючи та систематизуючи результати досліджень попередників, І. Улуханов за способом зв'язку похідного і твірного слів виділяє такі типи мотивації:

– асоціативно-описову (значення мотиватора не входить до значення похідного, але пов'язане з ним асоціативно);

– асоціативно-порівняльну (значення мотиватора вказує на властивості предмета опосередковано, через порівняння) – С. Лашанська, В. Лопатін у своїх дослідженнях цей тип мотивації розглядають як метафоричний [15, с. 5; 17, с. 57], а О. Земська – як переносний чи образний [9];

– гіпонімічну (цей тип мотивації відповідає периферійній мотивації в інших класифікаціях);

– часткову (значення мотиватора неповністю входить до значення мотивованого слова);

– експресивну (мотивуюче та похідне абсолютно не пов'язані за значенням, але між ними існує експресивний зв'язок) [25].

В. Горпинич на основі зв'язку семантики твірного та похідного слів виділив такі типи мотивації:

– метафоричну (похідне слово включає в себе семантичний компонент “подібно до того, кого чи що названо словом з переносним значенням”);

– метонімічну (похідне слово формується на базі мотивуючого і містить семантичний компонент метонімічного змісту (перенесення за суміжністю));

– периферійну мотивацію зі звуженням чи розширенням змісту слова, що ґрунтується не на основних семах лексеми, виражених морфемами, а на периферійних, які не мають морфемного вираження;

– фразеологічну (ідіоматичну): одна частина семантики мотивована значеннями морфем, а інша (прирощена) – позамовними факторами [6].

Подані класифікації висвітлюють мотивацію у семантико-словотворчому ракурсі. У сучасній когнітивній ономазіології типи мотивації встановлюються на основі концептуального місця мотиватора у ментально-психонетичному комплексі об'єкта, який називається. Саме на основі даного критерію О. Селівановою було розроблено нову типологію мотивації [19]. Застосування когнітивного аспекту дослідження номінаційних процесів дало змогу з'ясувати, що при творенні номінативних одиниць використовуються різні психічні механізми, пізнавальні можливості свідомості, що зумовило принципово новий підхід до диференціації мотиваційних відношень. Залежно від статусу фрагмента структури знань про позначуване мотивація поділяється на такі типи:

– пропозиційну, яка застосовує знаки-мотиватори у прямих значеннях як складники предикатно-аргументних структур буквальної інформації про позначене;

– асоціативну, що обирає мотиватори метафоричного статусу на підставі аналогічних зв'язків з іншими концептуальними сферами свідомості;

– модусну, яка ґрунтується на оцінці носіями мови знака мотиватора в кореляції із психічними функціями відчуттів, почуттів, архетипами позасвідомого;

– змішану, яка суміщає мотиватори, обрані з різних фрагментів структури знань про позначене;

– концептуально-інтеграційну, що формує новий знак на підставі двох уже існуючих знаків [19, с. 153–179].

Мотивації у О. Селіванової протиставлена псевдомотивація, що характеризується суто формальним вибором мотиваторів, семантично й когнітивно незабезпеченим. Псевдомотивація зумовлена неістинною народною етимологією, утратою первісних семантичних зв'язків при усвідомленні формальної похідності, а також афективним вибором мотиватора знака [21].

Підсумовуючи, зазначимо, що в лінгвістиці існують різні типології мотивації. В основу виділення типів мотивації покладено такі принципи: розмежування форми і семантики мотиватора і мотивованого слова; мовний рівень; ступінь функціональності мотиваторів; співвідношення внутрішньої форми і семантики; спосіб зв'язку похідного і твірного слів; місце мотиватора у ментально-психонетичному комплексі об'єкта, що називається.

Перспективним вважаємо дослідження типів мотивації на матеріалі лексичних одиниць різноструктурних мов.

Література

1. Блинова О. И. Мотивированность слова и функциональный аспект / О. И. Блинова // Русское слово в языке и речи : сборник научных статей. – Кемерово : Изд-во Кемеровского ун-та, 1976. – С. 16–26.
2. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка / Карл Бюлер. – М. : Прогресс, 1993. – 528 с.
3. Вайсгербер Л. Й. Родной язык и формирование духа / Лео Йоган Вайсгербер. – М. : Наука, 1993. – 389 с.
4. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды Московского ин-та истории, философии и литературы : сб. / под ред. М. В. Сергиевского, Д. Н. Ушакова, Р. О. Шор. – М. : Изд-во Московского ин-та истории, философии и литературы, 1939. – С. 3–54.

5. Гак В. Г. Языковые преобразования / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1998. – 768 с.
6. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія / Володимир Олександрович Горпинич. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1998. – 190 с.
7. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
8. Звегинцев В. А. Семасиология / Владимир Андреевич Звегинцев. – М. : Наука, 1957. – 302 с.
9. Земская Е. А. Виды семантических отношений словообразовательной мотивации / Е. А. Земская // Wiener Slawischer Almanach. – Wien, 1984. – Band 13. – S. 3–23.
10. Земская Е. А. К уточнению отношений словообразовательной производности / Е. А. Земская, О. П. Ермакова // Russian Linguistics. – Kluwer Academic Publishers, 1991. – Вып. 15. – С. 105–116.
11. Зиновьев В. Н. Мотивированность и немотивированность номинативных единиц русского языка в сопоставлении с другими славянскими языками / В. Н. Зиновьев // Эволюция и предыстория русского языкового строя : сборник научных трудов. – Горький : Изд-во Горьковского ун-та, 1980. – С. 20–31.
12. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц / Тарас Романович Кияк. – Львов : Выща школа, 1988. – 161 с.
13. Коновалова О. В. Мотивація англійських ентонімів у когнітивно-ономасіологічному висвітленні : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Коновалова О. В. – Одеса, 2009. – 20 с.
14. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Елена Самойловна Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
15. Лашанская С. С. Номинация и полисемия в шведском языке : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Лашанская С. С. – Л., 1974. – 36 с.
16. Литвин І. М. Мотивація російських відсубстантивних прислівників у когнітивно-ономасіологічному аспекті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова” / Литвин І. М. – К., 2002. – 20 с.
17. Лопатин В. В. Метафорическая мотивация в русском словообразовании / В. В. Лопатин // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Изд-во Ташкентского ун-та, 1975. – С. 53–57.
18. Рибалко Н. С. Мотивація номенклатурних найменувань ссавців у сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Рибалко Н. С. – Одеса, 2010. – 19 с.
19. Селиванова Е. А. Когнитивная ономасиология : монография / Елена Александровна Селиванова. – К. : Фитосоцицентр, 2000. – 248 с.
20. Селіванова О. О. Когнітивна концепція словотвірної мотивації / О. О. Селіванова // Проблеми загального германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя проф. В. В. Левицького : зб. наук. праць. – Чернівці : Книги ХХІ, 2008. – С. 379–389.
21. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
22. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / Александр Иванович Смирницкий. – М. : Наука, 1956. – 254 с.
23. Степанова М. Д. Словообразование современного немецкого языка / Маргарита Дмитриевна Степанова. – М. : КомКнига, 2007. – 378 с.
24. Торопцев И. С. Язык и речь / Иван Степанович Торопцев. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 198 с.
25. Улуханов И. С. О степенях словообразовательной мотивированности слов / И. С. Улуханов // Вопросы языкознания. – 1992. – № 5. – С. 74–89.
26. Шубин Э. П. Дефиниционно-ассоциативная теория внутренней структуры слова (на мат. англ. яз.) / Э. П. Шубин, Н. Б. Троицкая. – Калинин : Изд-во КГУ, 1971. – 75 с.
27. Brekle H. E. Reflections on the conditions for coining, use and understanding of nominal compounds / H. E. Brekle // Proceedings of the 12-th International Congress of Linguists. – Vienna : Innsbruck, 1978. – P. 68–77.
28. Marchand H. Expansion, transposition, and derivation / Hans Marchand. – Paris : La Linguistique, 1967. – Vol. 1. – P. 13–26.
29. Vendler Z. Adjectives and nominalizations / Zeno Vendler. – The Hague : Mouton, 1968. – 134 p.